

Az utóbbi években mindig gyakoribbá válik, hogy lényeges szellemi tények egészen kis könyvekben, saját kiadású röpiratokban, egy-két számot megért folyóiratokban jelentkeznek. A folyamat már a múlt század végén kezdődött, talán akkor, amikor a *Hét*-társaság szembeszállt az Akadémiával. Ez volt az első illegitim alakulat, később így keletkezett a *Nyugat*, a *Szellem*, a *Ma*, s azóta számtalan. A helyzet, ami ilyenformán keletkezett, tisztán paradox. A hivatalos szellem az idő valóságáról nem vesz tudomást, arról, ami fontos és mai, nem beszél, az időt nem akarja észrevenni, s ez sikerül is neki. Ezzel azonban önmagát sarokba állítja úgy, hogy jogot formál ugyan a hivatalosságra és legitimitásra, de jogát éppen ott nem gyakorolja, ahol ez feladata volna. Lehet, hogy nem látja az időt, lehet, hogy nincs ereje számolni vele, bizonytalan. Így a szellem, ha az idő valóságával akar szembenézni, a hivatalos és legitim keretet el kell, hogy hagyja, és illegitimé kell válnia. Arany halála óta az Akadémia időszerű kérdéshez nem szólt hozzá, vagy ha igen, ezt olyan időszerűtlenül tette, hogy magatartásában nem volt semmi meggyőző, és élettelen maradt. Az Akadémia szelleme elvesztette hatóképességét.

Az utóbbi negyven év nagy szellemi eseményei kivétel nélkül mind a hivatalos szellem területén kívül játszódtak le. De tíz éve már, hogy ez a folyamat veszélyes méreteket kezdett öltetni. A *Nyugat*, a *Hét* köre még talált kapcsolatokat a nem-szellemmel. Konkrétan ez úgy nyilatkozott meg, hogy egészen a legutóbbi időkig a szellemnek még mindig volt gazdasági bázisa: mecénása, kiadója, előfizetője, szóval ökonómiai konstrukciója is, és ha nem is volt a társadalomba szervesen belenőve, mint a legitim, de voltak szálak, amik erősen tartották. Talán tíz éve, hogy ilyen szálak már nincsenek. A régi alakulatokat még tartja a régebben megépített konstrukció. Újak azonban már nem alakulnak. A társadalom a maga kedvtelésére olyasvalamit termel, aminek a szellemhez vagy semmi köze sincs (giccs, kolportázs, ponyva), vagy pedig ha az a közvetlen helyzetre vonatkozik, ezt nem konkrétan teszi (külföldi szellem fordítása) és ezzel tulajdonképpen éle elvesz. De itt támad a paradoxon. A szellem mégis jelentkezik. Most már azt sem lehet mondani, hogy illegitim, nem hivatalos módon, hanem jelentkezik, mint egyéni vállalkozás. Így vált a szellem különvéleménnyé. A legjellegzetesebb példa erre a *Tanú*.

Tény, hogy több, mint tíz éve a lényeges szellemi események szegénylegényes formában kénytelenek megjelenni, mert semmiféle meglévő társadalmi alakulat nekik helyet nem ad, semmiféle ökonómiai bázis számukra nem kínálkoik és semmiféle konstrukcióba bele nem illenek. A legutóbb valaki arról írt, hogy aki a háború utáni magyar irodalmat a ténylegesen megjelent művekből akarná megítélni, a valóságos helyzetről egészen ferde és irreális képet nyerne. Az igazi irodalom kéziratokban maradt. Csak a szerző tud róla és a lektor. Az igazi magyar szellem helyzete is ez. Ami belőle látszik, az torzkép. Hogy a szellem lényege nem az, amit az Akadémia, a *Budapesti Szemle*, vagy a *Magyar Szemle* képvisel, azt mindenki tudja. Ami bennük higgadságnak látszik, az nagyképjű tehetetlenség. De a szellem lényege ma már az sem, amit a félhivatalosak adnak ki, de még az sem, amit valamilyen nagy kiadóvállalat nyomtat le. Ma a szellem csak ott jelentkezik, ahol semmiféle cégjelzés nincs. Semmiféle társadalmi közösséget a produktív szellemmel ma nem vállal senki sem. A spontán szellemtől való félelem oly mérvű lett, más szóval a társadalmat mindennemű változás gondolata oly aggodalommal tölti el, hogy az, amiben a termékeny gondolatnak csak csírája van is, már csak társadalmon kívül, kizárólag, mint betyár-egzisztencia élhet. Ezért van tele a magyar szellemiség ilyen betyár-folyóiratokkal, amelyek a sajtótörvény egy hézagosan megfogalmazott paragrafusából élnek, füzetecskékkel, amelyeket a szerzők zugnyomdákkal készíttetnek, könyvekkel, amelyek rossz papíroson, selejtes betűkkel, ízléstelen formában látnak napvilágot, s már külsejük megöli őket.

A szellem mégis itt van. Kizárta a hivatalos, megjelent mint nemhivatalos. Illegitim lett, de mégis volt. Elűzte a nemhivatalos és illegitim is, megjelenik mint szegénylegény. Kompromittálva,

1 A *Válasz* c. folyóirat felkérésére 1936-ban írt recenzió csak 1989-ben, az *Életünk* c. folyóirat Szabó Lajos különszámában jelent meg.

lenézve, rongyosan, félszegül, elhallgatva, üldözve, de van és itt van. Szánalmas magányosságban, korcs alakban, idéetlenül, mint egy kóbor kutya, önmaga nyomorultsága fölött ijedt megrendüléssel, de van és van. Ezért Magyarországon a szellemi kivándorlásoknak (Palágyi M., Schmitt J. H.), vagy elhallgatásoknak és félrevonulásoknak (Fülep L.) jelentősége egészen más, mint egyebütt. Itt nem a forradalmi szellemnek kell megtörni, hanem meg kell törnie magának a szellemnek, ha nem akar legitimé lenni, ami csak más szó arra, hogy impotens, vagy ha nem vállalja a szegénylegény sorsát – de viszont nincs ereje hozzá, hogy ezt a szegénylegénységet, mivel nincs más út: előkelő távlattá és magasrendű elszigeteltséggé formálja ki.

A paradoxon köre pedig ott zárul be, hogy kiderül: a hivatalos, azáltal, hogy az időben nem vesz részt, nemhivatalossá válik; a nemhivatalos pedig olyan mértékben válik mindig hivatalosabbá, mindig legitimebbé, szavahiteőbbé, mérvadóbbá, minél kevésbé van kapcsolata a névleges hivatalossal és legitimmel. Végül egy ponton, éppen ott, ahol teljesen különvéleménnyé, egészen egyéni vállalkozássá, vagyis százszázalékban szegénylegénnyé lesz, abban a pillanatban eléri a szavahihetőség, a mérvadóság, szellemi ténylegesség legmagasabb fokát és válik tulajdonképpen betyárságában hivatalossá és legitimmé.

2.

Az a kis könyv, amelyet két szerző, Szabó Lajos és Tábor Béla *Vádirat a szellem ellen* címmel nemrégiben kiadtak, nemcsak ebből a helyzetből fakadt, hanem ezt a helyzetet mutatja meg. És amikor a szerzők vádiratukban a szellem aktivitását követelik, a szellem paradox helyzetének feloldását kívánva tulajdonképpen a paradox helyzetet fel is oldják. Elvégre a szellemnek el kellett érkeznie oda, hogy folytonos nemhivatalosságában odáig jusson, hogy ismét hivatalos legyen – az egyre nagyobb mérvű szóvesztésben, elsúlytalanodásban el kellett érni egy vonalra, ahol a szavahihetőségét újra teljes mértékben visszanyeri. De ez a helyzet az előbbinél magasrendűbb. Teljesen szabad – mert nem törődik azzal, hogy szabad, vagy sem. Eddig a hivatalossal szemben minden szellemi megnyilatkozás, ha nem volt szintén hivatalos, gène-ben volt. Ez az oka annak, hogy a század elejének szelleme tele volt ressentiment-nal az Akadémia iránt s annak, hogy tizenöt év óta az újabb szellemiség tele volt ressentiment-nal a *Nyugat* és a *Huszadik Század* iránt. Gúnyolta, de figyelembe vette, kinevette, de éppen ezért nem tudott leszámolni vele.

A *Vádirat* azok közé a legelső szellemi megnyilatkozások közé tartozik, amely ezt a problémát teljesen felszámolja. Nem gúnyol, nem nevet, hanem figyelembe veszi a szituációt, mint egészet, s így számol vele. Ezt pedig teszi a helyzet ismeretének teljes tudatában, a szegénylegénység álláspontjára helyezkedik úgy, hogy ebből a hivatalossal szemben egy egészen új tradíciót épít ki. A könyv szelleme Schmitt Jenő Henrik, Lukács György, Zalai Béla tudatos továbbnövesztése és kialakítása hagyománnyá és mitológiává. Taktikailag ez a lépés kifogástalan. Hogy továbbvihető-e, az a szellem intenzitásán múlik.

Az intenzitásra vonatkozó kérdést azonban eldönti az a tény, hogy a könyvet ketten írták s mégis teljesen egységes. Az együttgondolkodásnak és összegondoltságnak olyan esete ez, amelyet csak erőteljes szellemiség visel el. A kétszerőség a könyvnek javára is válik úgy, ahogy a látásnak a két szem: a tárgy plasztikusabb. A két szem tengelye közös, a szellem gerince azonos. Együttlátanak és egybelátanak, egyik a másiknak nem kiegészítést és formát ad, hanem dimenziót. Amit így az előadás elveszít: a líra és a személyes zene; amit nyer, az a szoborszerűség.

A kötet három tanulmányt közöl, s a leghelyesebb, ha az ember a harmadikon kezdi, amely a mai szellem földrajzáról szól: a szociológiáról, a marxizmusról, a pozitívizmusról, a freudizmusról és az egzisztenciális gondolkozókról. A tanulmány lényegét a tartalmi ismertetésnél sokkal jobban megmutatja egy kiragadott mondat: „A marxi koncepció – mondja – új embertípust követel ... a végső cél a spiritualizálódás ... a magántulajdon spiritualizálása, a munkamegosztás spiritualizálása, az állam spiritualizálása; ez a marxizmus öntudatlan történelmi programja. A többi program ... csak eszköz lehetne ennek az utópiának megvalósítására. De a cél és eszköz kettéválasztásába belebukott Marx; nem volt elég erős ahhoz, hogy ellen tudjon állni saját eszközei köz-

vetlen terrorjának – és ezzel megsemmisítő kritikát gyakorolt saját rendszere felett.” Ha a pozitív, vagy a freudi gondolkodás bírálata kerül szóba, az ember ugyanezt a hangot hallja. E módszer: kimutatni egy szellemiségről azt, hogy nem ott bukik meg, ahol elnyomják, hanem ott, ahol megvalósul, – sikerében semmisül meg, – minél többet ér el, annál kézenfekvőbbé válik lehetetlensége, vagyis röviden: teljesüléshez vezető útja egybeesik azzal az úttal, amelyen fokozatosan hatályon kívül helyezi önmagát. Modern filozófiai nyelven ezt a módszert: Dialektik der Selbstaufhebung-nak lehet hívni: egy módszernek, amely azt mutatja ki, milyen mértékben cáfolja meg önmagát egy szellem, mialatt realizálódik.

Ebből a problematikából közvetlenül következnie kell a másodiknak, s ez magának a szellemnek a realizálódásával kell hogy foglalkozzék. Csakugyan az is következik, éspedig az elmélet és gyakorlat ellentétébe kifeszítve. Az, amit gyakorlatnak hívnak, tulajdonképpen nem más, mint „leszűkül” elmélet, egy neme a pseudo-teóriának. Gyakorlat és elmélet abban különbözik, hogy az inaktívvá lett szellem visszavonult a realitásból s ezzel két magatartásnak adott helyet: a gyakorlat-talan elméletnek és az elmélettelen gyakorlatnak. A hiba nem itt, vagy ott van; a szellemben van, amely inaktívvá lett, feladta a valóságba való beavatkozás lehetőségét, a realitásból kivonult.

Így vezet a gondolatsor a szellemhez, a harmadik (a könyvben az első) tanulmányhoz. A lényeg itt is egy kiragadott mondat fedti fel: „büntetlenül nem lehet keveset akarni. A minimalizmusnak is van iránya: ez az irány éppen a minimum felé tör.” Ha a szellem leszűkül, akkor tulajdonképpen lefokozódik kultúrává, s „csak idő kérdése, hogy az új határokon belül a kultúra minél szűkebb értelmezése győzedelmeskedjék”. A szellem inaktuálissá válásának az oka az, hogy szűkül. Azért, mert mindig kisebb helyen nyilatkozik meg: – mindig kevesebbet akar. De „a szellem tehetetlenségének egyik fő forrása az autarchikus magatartás ... az autonóm szellemi szigetek körülbástyázzák magukat”. „Az emberi életérzésnek és öntudatnak ... beteges leszűkülése” a szellemet megakadályozza abban, hogy a világot irányítsa. Uralmáról leköszön.

Az autarchiát likvidálni kell. A könyv azt a konkrét javaslatot teszi, hogy az elitek és az elszellemtelenedett tömegek között klíringet kell megvalósítani. Ez az egyensúlyt helyreállítja és ez a szellemi klíring az, ami Európát a jelen válságból, amely éppen az elszellemtelenedés folyamata, kiemeli.

3.

A szellem ellen intézett vádiratnak lényege az, hogy a mai válság oka a szellem tehetetlensége. A szerzők a válságot attól a ponttól keltezik, amit ők kopernikuszinak neveznek; azért annak, mert szerintük az a tudat, hogy a Föld elvesztette a világegyetemben betöltött középpontosságát, oly mértékben hatott az emberre, hogy feladta sorsának szuverén irányítását. Hogy a válságpont valóban a kopernikuszi, vagy más, azt senki nem tudhatja. Sokan kutatták, de mindig az derül ki, hogy a válságot lehet egy pontról keltezni, ahogy rá lehet fogni egy évre, hogy ez az első, és ettől kezdve új időszámítást csinálni. Az ilyesminek azonban nem sok értelme van. A válság állandóan benne lappang a történetben. Éppen ezért a szerzőknek az a gondolata, hogy új fordulatra van szükség, szintén nem nagyon értelmes: „ezel jóvá kell tenni azt a végzetes hibát, amit az emberi gondolkodás a régi kopernikuszi gondolat hamis értelmezésével elkövetett. Kopernikusz detronizálta a Föld nevű égitestet ... s a Földdel együtt detronizálta az embert is”. Vissza kell adni az elvesztett emberi öntudatot. De hát mit is jelent az a bizonyos emberi öntudat? – mit jelent az „emberrélevés”, ahogy a könyv mondja?

Ez a hely az, amit a modern gondolkodás, akár egzisztenciafilozófiának, akár karakterológiának, akár történetfilozófiának, akár valami másnak hívja magát, tulajdonképpen célba vesz, és ez a probléma a jelen egyetlen és legmélyebb megoldanivalója. De az „emberi” kérdése sajátságos módon nem „emberi” kérdés. Az ember mint ember eszkatológiai probléma, és megoldási területe a tudományon messze túl esik. Teológiából, történelemből, lélektanból, karakterológiából, kultúrfilozófiából merítve új diszciplína készült, amit ideiglenesen antropológiának hívnak. A *Vádiratot*, ha meg kellene határozni, antropológiai műnek kellene mondani. Végző problémája az emberrélevés,

és ezt igyekszik provizórikusan körülhatárolni és megvilágítani.

Itt a világtörténet egyik legtitkosabb fejezetének értelme nyílik meg. Kétségtelen, hogy van egyfajta embertől független világtörténet; a kozmikus történet. De kétségtelen, hogy ebben az embernek sajátos emberi története van. Ez az emberi mindig több, mint csupán emberi, vagy pontosabban: az emberi emberivé csak ott válik, ahol elválik a csak emberitől. Mi a vallás? – az istennélevés akarata. Ez az akarat az emberi történet értelme. A történet alatt vallás van: egyfajta életrend, amely lehetővé teszi az istenülést.

Az emberi történet az istenülés síkján játszódik le. Az ember szeme mindig erre a síkra irányul, hiszen mindaz, ami történik, csak ehhez viszonyítva nyer jelentőséget. A hiúság az istenülés látszatának felvétele, – ami tisztára emberi, és éppen az istenülés fordítottja. Ezért van a hiúság és a gőg az istenüléstől a legtávolabb, ez az abszolút profán állapot. De az emberi több, mint csak emberi. Az emberi történetben, ahogy Hölderlin mondja: „még a legkisebb és legköznapibb sem nélkülözheti a szellemet és az isteneket”. S ezért az egyes ember lehet csak ember, gőgös, hiú, tévedhet, elvétheti az istenülést; az emberi történet sohasem: „Wer mit ganzer Seele wirkte, irrt nie.”²

Az emberi élet, sors, történet ebben a rejtettségben alakul: de ez a rejtettség az emberi sors valósága. Az ember valódi története az istenülés. E szavakban eddig mélyen elhallgatott titok mondja ki magát a lehető legegyszerűbben. De nincs rajta mit rejtegetni. Embernek lenni annyi, mint oly sorsal bírni, amelynek lehetősége az istenülés felé állandóan nyitva áll: tévedések és hibák ellenére, – elnyomhatják és kifoszthatják, elbutíthatják és börtönbe vethetik, a sors nyitvaáll, egyik pillanatban eljártssza, de a másikban újra lehetőséggé válik, sohasem tudja teljesen feladni, nem tudja elfelejteni és nem tud róla nem tudni. Az emberélet oly határok között folyik, amelyek bármikor átléphetők, de eredmény, teljesség, cél soha sincs, csak pillanatnyi győzelem, vagy bukás, ami azonban a következő pillanatban már megfordulhat: a bukásból győzelem lesz és a győzelemből bukás. Ez a sors személyes és ugyanakkor közösen emberi. A történet lefolyására minden ember magatartása kihat: egy embernek az istenülésben való megállása megakadályozhatja egész sereg ember sorsának beteljesülését: egy ember sorsának teljesülése magával ránthat ezer és ezer embert. Ez a sikerült emberélet, a nagy ember jelentősége, ez lappang a vezető gondolatában. Ez az állam értelme: oly rendben élni, amely megadja a teljesülés lehetőségét. Ez minden politikai, gazdasági, szociális, szellemi küzdelem értelme. Ez az emberiség rejtett, de állandó tudata önmagáról, mint emberiségről.

Mindig nehezebb lesz élni, mert az ember mindig többet tud. Aki pedig, – mondja Ruysbroek – sokat tud és nem él aszerint, elveszett.

---

2 Aki teljes lélekkel tevékenykedik, nem téved soha.